

ՄԱՐՏ

ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆ

«Հնչակ» թերթը դատական վճռի մը համեմատ անձի մը անհատական սեփականութիւնը նկատուելով հրապարակական պաշտօնական թերթը կը հրատարակուի ՄԱՐՏ անունով:

ՀԱՍՅԷ

L. FRANK,

309, LAIBROKE GROVE,

(ENGLAND).

LONDON, W.

ՔԱՆԴՈՒԱԾ ՕԶԱԽԸ

Կոտորածներէն ահաբեկ, շունչերնին Կովկաս անող Հայերը պարտաւոր են նորէն հայրենի հողը վերադառնալ: Այս վերադարձին համար ուսական կառավարութիւնը սահմանած է մէկ տարւան պայմանաժամ, սկսեալ 1898 ժամանէ: Կառավարական այս սրտշումին յօժարակամ չհպատակողները բանի պիտի բռնուին խրկուին: Սակայն չենք կարծեր որ խիստ մեղացիներու հարկը ներկայանայ. «Որքան մենք գիտենք, կը գրէ «Մշակ», թիւրքահայ «գաղթականները ամենայն ուրախութեամբ պատրաստ են «վերադառնալ հայրենիք»:

Այս, աւերակներու ընդարձակածաւալ տարածութիւն մը պիտի գտնեն Հայաստան, բայց ուրախ են որ կը վերադառնան: Այս, բանդուած է իրենց տունն ու տեղը, յափշտակուած իրենց ստացուածքը, ա՛լ ո՛չ եղ, ո՛չ դու, թան, բայց ուրախ են որ կը վերադառնան: Այս, հրապարակած ձեռքը բխրաւ իրենց կը սպասէ, ու թիւրքը ակտոսները արդէն կը սրէ, բայց ուրախ են որ կը դառնան: «Մարդկային պատեից ինկած մարդկան էին» Կովկաս այդ հուրէն ու տուրէն հալածուած Հայերը:

Թրքական Հայաստանէն ընդարձակաւ ուսական Հայաստան տղապատանող Հայերը հոն գտան մարդկային սրտի շարութեան գերազայն կատարելագործութիւնը, ու լսեցին ետաժողովեան վերջին խօսքը: Հետեւն պիտի վարանէին հաւատարմ պատմութեանը, այնքան նողկալի էին որ նոյն իսկ բնական շարութեան հակառակ կ'երեւէին, եթէ «Մշակ»-ի անդադրուած բարկաճայթ բողբոջները ուժ չի տային լուսածններուն: Ճոխութեան ու սերնդութեան մէջ յղիացող գաղափարը իր ասիւրը պիտի գտնէր. ու մեծահարուստ հայր որ 10,000 բուլղի կը նստի Ռուսիոյ սերունդ Սիւնի զոյրոցին, միեւնոյն ատեն իր արհամարհական հեղինակութիւն միմիայն 1,000 բուլղի կը նետէր գաղթականներուն երեսին: Սիրաւ սաք, բայց բոսիկը պաղ դաւաճարողը նորէն քիչ շատ օգնեց: Սակայն եթէ լուսան սրբաբարիքն սրտին ազնուութեան արտայայտութիւնն է, բայց կեանքի նիւթական պէտքերու մէջ անկէ աւելի բան մը պէտք է չմտնելու համար:

Մեծ սովը որ 1879ին հայ աշխարհը տեսնեց հոն մեծ գաղափար մըն ալ ստեղծեց արմատեց. Հայոց արեւելահայկական սրտակցութեան գաղափարը: Հայրենի երկրին մէջ Հայութեան սկիզբ պահող պահողանող հայ ժողովուրդը իր ցանկերուն մէջ ահազին սւժ մը դրաց ու զօրացաւ. Գանձ, Գեղարք, Սեւան, Վասպուրէն, Միւսիսիս, Գաւառ, Կարս, Կոնստանդնուպոլիս, Եւփրատէն ամէն հայ սիրտ Հայաստան կը թռչէր. հոն հայը միշտակ չէր, լքուած չէր. Հայութեան միութեանը կը հաստատուէր. ազգայնութեան զգացումին վերածնունդը հզօր աջակցութեամբ, 1896 տարին զայն քանդեց, նորէն գլխաւորապէս Կովկասի միջոցաւ: Թուականին հետ սրտերն ալ փոխուած էին:

Պիտի վերադառնան, ու պէտք է որ վերադառնան. «Թիւրքահայի բազմը իր հայրենիքումն է», պիտի վերադառնան «բանդուած օջախը վերանորոգելու»: Բայց բազմը միայն բարի կամեցողութեամբ չէ որ կը հաստատուի, եւ ոչ ալ «բանդուած օջախը» խօսքով կը վերանորոգուի: «Մշակ» այս ճշմարտութիւնը յստակօրէն կը պարզէ ըսելով թէ վերադարձող հայը «ինքն իր ձեռքով պիտի հաց աշխատէ, հերկելով իր դաշտը. նրա ապրուստի միակ «միջոցն այդ է: Եւ ի՞նչպէս կարող է ապրել, եթէ դարձեալ գաղտարի ու մերկ վերադառնայ իր տունը: Պարզ է, «ուրեմ», որ բանդուած օջախը վերանորոգելու յոյսը մենք «ենք: Միայն մենք կարող ենք հնարաւորութիւն տալ, որ «նա կապի իր հողին հետ, դորձ սկսէ, տուն հիմնէ: Իսկ «եթէ մենք մնանք անտարբեր, եթէ դարձեալ կը սկսենք «պաշտել մեր բռանները, այն ժամանակ թիւրքահայի վերադարձը նոյն աղէտը կը լինի ինչպէս որ գաղթին էր «աղէտ»:

«Մշակ»-ի այս զգածեալ հրաւերին ամէն հայ զգածեալ սրտով կը համակրի, մաղթելով միայն որ Կովկասի Հայերը «դարձեալ» չսկսին պաշտել իրենց բռանը: Մաղթենք, բայց գուցէ շատ յոյս չունենանք:

* *

Առանց յստեանութեան սակայն ընդունինք թէ Կովկասի Հայերը իրենց եղբայրակցական պարտաւորութիւնը զգալով, ու քիչ մըն ալ թերեւ խղճէ մղուած, առատաձեռնութեամբ օգնեն գաղթականներուն որպէս զի հայրենիք վերադառնալով շինեն իրենց տունը տեղը, գործի սկսին ու ապրին, բայց կը հարցնենք.

— Ի՞նչ հասկացանք ուրեմն այս ամէնէն:

Այն ատենը տեղը որ հիմա իրենց պիտի տրուի — կամ թերեւ պիտի արուի — երբեմն անկէ լաւագոյնը ունէին. հեանքը որ անկէ ետքը պիտի վարեն, անոր բաղադրամասը աւելի հանդիսաւ էր իրենց կենցաղավարութիւնը, ու բերաւ որ պիտի արուի ալ չէին թողած վաստակ բախանի աշխարհը: Կովկասէն վաղեցին եկան, ամէն ինչ քանդել, կործանել տունն որպէս զի բան. «Էհ, ձեզի անտէնք, գացէք նորէն շինեցէք, նորէն գաւառ ստեղծէք»: Տարբարուն պատրաստութիւնը ու երկու տարւան «գործունէութիւնը» հոն յանգեալ համար էր:

Մեղադրանքը «Մշակ»-ի գլխուն չէ որ կը բարդենք. շարագործութեան մեղադրանք չէր. «Օգնենք թիւրքի Հայերուն, կ'ըսէր Արծրունին, բայց թողունք որ իրենք իրենց գործը տեսնեն», ու այս աւանդութիւնը իր ժառանգորդներուն մնաց:

Բայց երբեք եղած է. խեղցին՝ անցեալին վրայ նշուած լայնուր չէ, փրկութիւնը արցունքն է զի դարձ: Անցեալը քննելու է միեւնոյն սխալումները չգործելու համար: Հայկական շարժումներուն ազդեցութեան հետեւանքին պատճառները երբ կը փնտնենք, ամենամեծ շարքը մը կը գրուենք. անպայման կեղծանալով կրօնութիւնը: Գործողութեան գաղափարն էր, երկիրը չճանչցող, հանգամանքը

ներուն անտեղեկ մարմին մը իր վրայ դրուած փաստաւորութիւնը շարաշար գործածելով ուղածին պէս կը խաղար ժողովրդի մը կեանքին հետ: Հնչակեան Կուսակցութիւնը ջնջեց Կովկասցիներուն ներմուծած այդ մահաբեր դրութիւնը: Ո՛րքան զօրազգութիւններէ զերծ պիտի մնար այդ խեղճ վաստակաւորները եթէ հոն անտանձ տիրապետած չըլլար կեղծանալով կրօնութիւնը:

Երկու տարիէ ի վեր օրագրութեան մէջ եղած հրատարակութիւնները, «Կապույտ Գրքին» վկայութիւնները կը հաստատեն, առանց տարակոյտի մը հետք ձգելու, թէ վաստի եւ ամբողջ վաստակաւորների վիճակը շատ տարբեր պիտի ըլլար եթէ շարժումներու մղումը շարունակ թիֆլիսէն բղկած հրահանգներու համեմատ: Աւետիսեան մը, քաջ ու խելացի յեղափոխական, կը վարէր վաստակաւորներ ծայրայեղ արիւթեամբ ու միանգամայն ամենամեծ խօսհեղինակութեամբ. ու եկուորները ամէն ինչ խառնակեցին. աւերեցին ու աւերակեցին, վաստի զի թիֆլիսի «Կեղբոնը» այդպէս կը հրամայէր:

«Կապույտ Գրքին» կը տեսնենք թէ 1897ին նոյն իսկ գործողներու մէկ մասը անյարմար կը սեպէր գէթ նոյն տարին արշաւանք մը ընել թրքական հողերը. եւ սակայն թիֆլիսէն վճիռ մը կուգայ. «Եթէ բան մը չընէք Կեղբոնը ձեզի դրամ չի խրկեր»:

«Կապույտ Գրքին» անդեկութիւնները, ակնատեսներու վկայութիւնները այնպիսի տարօրինակ յայտնուութիւններ կ'ընեն որ հայ ժողովուրդը զարհուրած կը մնայ: Ահա «Հայրենասէրներ» որոնք կը զգան թէ անժամանակ արշաւանք մը աղիտարբեր հետեւանքներ կ'ունենայ, եւ սակայն կը հնազանդին, եթէ ոչ «արտին ջուրը պիտի կարուի», Կեղբոնը այլ եւս ստակ պիտի չի խրկէ: Ահա Կեղբոն մը որ իր դրամը այն պայմանաւ կուտայ եթէ հայ աշխարհը բարութեանը ըլլայ, հայ ժողովուրդը ամենամեծ վստահութեամբ ենթարկուի, ջարդուի կատարուի:

Բայց եթէ վաստակաւորների ժողովուրդը ինքն ըլլար իր ճակատագրին վարիչը, եթէ յեղափոխական շարժում մըն մէջ վճռական ձայն ունենային վաղեցիները, ու աւելցնենք նաեւ Պարսկահայերը, հնարաւոր պիտի չըլլար որ ժամանակէ դուրս, առանց ո՛ր եւ չէ լուրջ պատրաստութեան կատարուին այդ արշաւանքները սրտեց յիմարական գործ պիտի կոչուէին եթէ չղիտնալինք որ մեզի աննպատակ տար քաղաքականութեան մը ծրագրին հետեւանքներն են:

Բայց թրքահայատակ հայ ժողովուրդը իր կեանքը եւ ապագան այլ եւս «Կենտրոն»-ի մը նկատումներուն եւ շահերուն պիտի չի գոհէ. գէթ այս յոյսը ունենալու ենք տեսնուած քանի մը նշաններէն:

Կովկաս փոխտաւական Հայերը երբ իրենց երկիրը վերադառնան, իրենց տեսածներէն զգուշ, իրենց քաջածնէն սրտերնին խոցատուած, ա՛լ անկէ ետքը իրենք ձեռքսփռն պիտի յօշոտեն անոնք որ համարձակին հայ ժողովուրդը իրենց շահերուն դոհել: Կովկասէն մեզի հասած ստոյգ անդեկութիւնները կը պարզեն գաղթական Հայերու այս հողեկան դրութիւնը:

Հայաստանի գլխաւոր քաղաքներու հայ երիտասարդութեան աչքերը շատ աղէկ բացուեցան. հիմա իրենք ալ ինքզինքնին ու երկիրը պիտի պաշտպանեն քաղաքական ներկայութեան մեղեդայնութիւններու գէթ: Չէ՛, թող պիտի չի ստան որ իրենց արժեւորքն ու տեսածներովը յաջողութիւն գտնեն Հայուն մահաբեր աշխարհակալութեան խորհուրդներ:

Կը տեղեկանանք նաեւ թէ պարսկական ուսման գլխի Հայերը սրտեք ահեղ դատեր արին ու ոտակալի վստահ

ներու ենթարկուեցան, առանց ո՛ր եւ է օգուտի — փնտէր
զատ — թրքահայաստանի իրենց եղբայրներուն համար, ա՛լ
ասիկե Երբ իրենց Կոնստանտնուպոլսէն ընդ-
դէմ ամէն անոնց որ ուզեն շարունակել աւերիչ խորհուրդ-
ներու գործադրութիւնը:

Քաջալարի լուրեր նաեւ կարեւն ալ: Նոյն իսկ Գաշ-
նակցականներ որոնք խելահաս ու անկեղծ հայրենասէրնե-
րն, պիտի աշխատին արգելել ո՛ր եւ է «փախուստ» գէպի
թրքական հոգը:

Մտապնդող տեղեկութիւն մըն ալ նոյն իսկ Կոնստան-
տնուպոլսէն քաղաքներէն: Ռուսահայ երիտասարդ մը որ եր-
բեմն ազգայնիկ զիւր կատարեց մեր մէջ, բաւական մեծ
յաջողութիւն ձեռք բերեց թրքահայերու դատը պաշտ-
պանելով: Իր փորձառութեամբը, ու հետզհետէ անկէ ետ-
քը պատահած գէպերէն ալ օգտուելով, կարող եղեր է
անհերքելի փաստերով հաստատել թէ Հայաստանի հայ
ժողովուրդը եթէ ինք իրենց ձգտել շատ աւելի հաւանա-
կանութիւն կայ որ իր տունը իր ձեռքովը շինէ: Նկարա-
գրած է Աւետիսեանի մը հերոսութիւնը, անձնութիւնը
և խելքը, անոր հետ բաղադրած է Կոնստանտնուպոլսէն
ժիշկները, ու շա՛տ, շատ տկար դատած է: Այդ անձը իր
պերճախօսութեամբը կարող եղած է արգելել դրամական
կարեւոր դրամարի մը հանգանակութիւնը:

Ռուսներ լրջութեամբ թուական մը կը բացուի Կոնստան-
տնուպոլսէն, ճշմարիտ ազգասէրները կ'անդադրեն ան-
թիւր կը տանին զիրենց, եւ իրենց հետ Հայութիւնը,
ափ մը մարդիկ որոնք «մահը Հայոց ազգութեան դուռը
բերին», ժողովրդին էն սուրբ և ազնիւ զգացումներուն
հետ խաղաղով:

Ապագան, զի՛մ առ այժմ, յուսալի կը զիտենք Հա-
յաստանէն եւ սո՛ւ մանապէս անգին. բայց կը բաւ՞ մի-
այն յուսալի ըլլալը, աւելի գործունեայ միջամտութեան
մը պէտքը չի՞ զգացուի արդեօք քանգած օջախին վերա-
շինութեանը համար:

Այս պարտականութիւնը կը ծանրանայ զիտաւորապէս
Տաճկաստանէն դուրս բնակող Հայերուն վրայ: Վերա-
շինութեան թուական մը կը բացուի, — կամ թէ պէտք է
բանաճը. քիչ մը դրամ ինչպէս պիտի արդաստուրէ ամա-
յացեալ արտերը: Եւրոպայի Հայերը, ոնեւոր դատա-
կարգը, պիտի ուզէ՞ աշակից ձեռք մը կարկառել աւեր-
ակալ վաւարականներն, Ալաշկերտին, Հայաստանին:

ՆՈՐԷՆ ԿԵՂԾԱՐԱՐՆԵՐԸ

ՄԱՐՍԷՅԷ, 30 մայիս 98

Վերջին նոյեմբերին «Մարտ»ի միջոցաւ «Գրոշակ»ի
խմբագրութեան հրատարակեալ կարգացած էի հրատարակ հանել
այն համաւարտը զօ կ ու է ն տները որոնք իր թէ քո-
վերին կը գտնուին եղբւ: Յայտարարած էի թէ այդ
թուղթերը Միքէլի Կիրճեանի կեղծարարութիւններն են:
«Գրոշակ»ի խմբակը շատ նեղը խօթած է Կիրճեանը
որպէս զի ըրածին մէջէն ելլէ. այս խեղճն ալ եօթը ա-
միս որոնալէ յետոյ, տեսնելով թէ այդ խնդիրը միշտ մէջ-
տեղն է, օճիքը ազատելու համար ուրիշ միջոց չի գտնու-
բայց եթէ այս մայիսին հետեւեալ յայտարարութիւնը հը-
րատարակել Վառնա նոր արարողի սկսուած «Գրոշակ»ի
Յաւելուածին մէջ. «Օր մը, զիպուածով, ձեռքէ ձեռք ան-
«ցած տետրակ մը հասաւ ինծի. վրան նշանակուած էր՝
Արփիտար Արփիտարեանի հարցաքննութիւնը: — Կը կտրծէի թէ փախուստի
համար աւելի ճարպիկ միջոց մը կրնային գտնել, բայց
ասանկ վրան—բայ փախուստ մը ոչ մէկուն մտքին կ'անց-
նէր: Նոյն իսկ էն ինքեմ հակառակորդներս ալ պիտի
ծիծաղին: Կիրճեանի այս յայտարարութիւնը եթէ ընդու-
նելի դատուի ան ատեն ամէն մարդ պիտի կրնայ իր հա-
կառակորդին համար ըսել.

— Մասնիչ մըն է ան:

— Ինչէ՞ն գիտես:

— Թուղթերը կարգացի բարացայ:

— Վայ: Անանկ է նէ իրաւ մատնիչ է, քանի որ քա-
րացիք են:

Պրծաւ:

Ատանկ փախուստ չեմ կրնար ընդունիլ: Խնդիրը չեմ
կրնար ճապողել, վասն զի լոկ իմ անձիս խնդիրը չէ, ու-
րիշներուն ալ խնդիրն է, հանրային բարոյականին ալ
խնդիրն է: «Գրոշակ»ի խմբագրութիւնը 1893 սեպտեմ-
բեր 15ին հրատարակեց թէ՛ 1890ին ձեռքաւարտուին-
ըր մէյմէկ մատնիչ եղած են, եւ թէ անոնց խոստովանու-
թեան գրերը իր քովն են: Այդ կեղծ խոստովանագրերը
սկսաւ հրատարակել: Երբ այդ հրատարակութիւնը ժը-
նէվ կ'ըլլար նոյն պահուն Միքէլի Կիրճեան ալ Պոլսի կը
տարածէր թէ «Արփիտարին խոստովանութեան գրերը քովն
են»: Ամէն մարդ զիտէ աս բանը: «Գրոշակ»ի խմբակը
մինչեւ վերջերս ամէն կողմ ծանուցած է թէ այդ թուղ-
թերը իր քովն են: Այդ եւ յայտարարեցի թէ այդ ամէնը
կեղծ է. Կիրճեան եւ ընկերութիւն իրենց ստեղծած զը-
պարտութիւնները կեղծարարութեամբ կ'ուզեն հաստատել:
Թուղթերը մէջտե՛ղ հանեցէք, ըսի: Բնաւ չեմ շեղիր այս
բանաձեւէն: Անանկ «զիպուածով» ձեռքս տետրակ մը ան-
ցաւ» եւ այն խօսքերը ո՛չ եւ կրնամ ընդունիլ, ո՛չ ըն-
կերներս, ո՛չ բարեկամներս, ո՛չ ալ կարծեմ հակառա-
կորդներս ու թշնամիներս: — Գ օ կ ու է ն տ ն ե՛ր ը:

Կիրճեանի միւս յիմարաբանութիւններուն առ այժմ
պատասխան չեմ ի տար: Այդ խեղճը իր ստեղծութիւնը, հա-
կառութիւններովը և նորանոր զրպարտութիւններովը ինք-
զինքը վերջնապէս կը դատապարտէ: Երբեք չէի յուսար որ
ատանկ զէնքեր ստար ձեռքս: Ասոնց մէջ քիչ մը մտածող
մարդ չի կայ: Հիմա ճամբորդութեան մէջ եմ. կարդա-
ղորութիւններ պիտի ընեմ որպէս զի գործը ըսի—ըսաի
շրջանակէն դուրս ելլէ, և վերջնապէս ամէն տարակոյս փա-
րատի: Շուտով ամէն բան կը վճռուի: Ա. Ա.

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

Կարելի չէ որոշապէս զիտնալ թէ Սպանիոյ եւ Ամե-
րիկայի պատերազմը ե՞րբ պիտի վերջանայ, բայց կարելի է
կատարեալ օտուգութիւն համարել Բոսնիոյ վրայ Սպանիոյ
տիրապետութեան մօտալուստ վտանգը: Բոսնիոյ աղքա-
տամբական անընդհատ շարժումներուն պատուութիւնը մե-
զի համար շատ վատեր կը պարունակէ: Այդ կղզին աշ-
խարհագրական, քաղաքական եւ տեղական շատ նպաս-
տաւոր պայմաններու մէջ գտնուելով հանդերձ, լուրջեան
մէջ ինչպէս հզօր կազմակերպութեամբ մը պատրաստուե-
ցաւ Սպանիոյ դէմ, յուսալի ըլլալով Ամերիկայի աջակ-
ցութեանը վրայ որ պիտի շաղկապէ իրեն, եթէ ինք, ա-
պստամբ կղզին, միայն կարող ըլլար քանի մը տարի զի-
մազրելով սպառել Սպանիան:

Սպանիո—Ամերիկեան պատերազմին սկզբնաւորութեա-
նը Ամերիկայի համար Անգլիոյ համակրանքը զգալի կեր-
պով երեւան եկաւ ու այդ երկու երկիրներուն միջեւ հա-
մերաշխութիւն մը տեսնուեցաւ: Քիչ ետքն ալ Անգլո-
Ամերիկեան նիւստիակցութեան մը կամ կանոնաւոր հա-
մաձայնութեան մը վրայ խօսուիլ սկսուեցաւ: Այդ լուրը
կը բղկէր Լոսանոն պահպանողական մեծ թերթը մը, ա-
ռանց սակայն լուրջ հերքումի մը հանդիպելու: Համաձայ-
նութեան պայմաններուն վրայ խօսուեցաւ, անոնց մէջ
մեզի համար շատ շահեկան արամադրութիւն մը կայ. Ա-
մերիկա Անգլիոյ պիտի աջակցի թէ՛ Մալթապոլս—Արեւելի
և թէ՛ Արեւելեան խնդիրներուն մէջ: «Տէյլթ—Թէլէկրաֆ»ի
նման լուրջ թերթը մը ծագած եւ անկէ ամբողջ տիեզերքի
մասնակի անցած այսպիսի լուր մը ցոյց կուտայ գոնէ
մտքերու ուղղութիւնը: Արեւելի մէջ իր ունեցած կենսա-
կան շահերը Անգլիոյ չի կրնար լքանել. անոնք չէ վատն-
գած, բայց անոնց պաշտպանութեանը համար պէտք ե-
ղած միջոցները կ'ապահովէ:

Թիւրքիոյ հետ համաձայնութեան մը, կամ թէ բա-
րեկամական կապերու հաստատութիւնը, այդ միջոցներուն
մէջ է: Ատենէ մը ի վեր անգլիական կառավարութեան

կողմէ գէպի սուլթանը աւելի բարեացակամ արամադրու-
թիւններ կը տեսնուին, եւ ատոնց ամենէն աւելի աչքի
գարնող նշանն է Կ. Պոլսոյ անգլիական դեսպան Սըր Ֆի-
լիբ Գըրրիի պաշտօնէն հեռացումը: Սուլթանին սատակա-
պէս տհաճելի էր այդ գետնանը, որ հայկական խնդրին մէջ
շատ խիստ ընթացքի հետեւեցաւ: Երբ լուր Սուլթանի
յանկարծ կը զոհէ սուլթանին շղերուն դաշող այդ անձ-
նաւորութիւնը, ներքի է հետեւեցնել թէ քաղաքական նոր
ծրագիր մը յղացուած ըլլայ:

Սըր Ֆիլիբ Գըրրիի պաշտօնավարութիւնը մեր ժա-
մանակակից կեանքին յոյսերու, յուսախաբութիւններու,
մարտիրոսութեան պատմութեան հետ սերտ կապուած է:
Երբ իր գետնան Պոլսի կուգար, Արեւելեան—ճեպարթագին
մէջէն իսկ կ'ըսէր իրեն ընդհանր դատող Սանտիսթին՝
թարգման անգլիական դեսպանատան. «Գիտեմ թէ Հա-
յաստանի վիճակը ծանր է, բայց գիշարաբար հայկական
խնդրով պիտի չի կրնամ զբաղիլ:» Եւ սակայն իր պաշ-
տօնը հայկական խնդրով անցուց. հանգամանքները զի-
ւանապէսներուն հեռատեսութիւնը կը պատրեն: Մեր
դատին բարեկամ մը եղաւ, անկեղծ սրտցաւութեամբ
աշխատելով, առանց խաբեւարթութեան. ուր որ պէտք էր
հաղորդեց թէ «Անգլիա Հայոց համար պատերազմ չի
կրնար ընել, ուստի և Հայերն ալ անոր համեմատ խոհեմ
շարժելու են:» Կ'ուզէր որ սուլթանին դէմ խիստ միջոց-
ներ ձեռք առնուին, բայց Եւրոպայի քաղաքականութիւնը
ու լուր Սուլթանի խելութիւնը չլսանցին զինքը:

Անկիւ—Ամերիկեան նիւստիակցութեան լուրին հետ
մէկտեղ Անկիւ—Գիւրման համաձայնութեան լուրն ալ տա-
րածուեցաւ, առանց սակայն տակաւին ո՛ր եւ է հաստա-
տութեան: Բայց երբ Սուլթանի մէջ քանի մը ամիս տուա՞
Անգլիա յաջողութիւններ ունեցաւ, անմիջապէս Վիլհելմ
կայսրը շնորհատրական հեռագիր խրեց Անգլիոյ թա-
գուհիին. այս փութիւնութիւնը շատ ուշագրաւ եղաւ քա-
ղաքական աշխարհին մէջ, եւ առիթ տուաւ շատ մը եւ-
թագրութիւններու որոնք առ այժմ կուգան կը յանդի-
անկիւ—գերման համաձայնութեան լուրին մէջ: Եթէ այդ
լուրը ստուգուի, Արեւելեան խնդիրը նոր կերպարանք մը
կ'առնէ:

Կը տեսնուի թէ Արեւելեան խնդրին շուրջը պետու-
թիւններու նոր համախմբում մը կը կատարուի: Քանի մը
ամիս առաջ օրագիրները շատ խօսեցան Ֆրանսայի, Ռու-
սիոյ եւ Անգլիոյ համաձայնութեան վրայ, բայց հիմա մէկ
կողմէն Ֆրանսա եւ Ռուսիա կը ներկայանան, միւս կող-
մէն Գերմանիա որուն քաղաքականութիւնը կը հակառակի
միւս երկուքին շահերուն: Գերմանիոյ հետեւ կայ Անգլիա:
Լուր Սուլթանի քաղաքականութիւնը կը միտի Գերմա-
նիոյ հետ միասին սուլթանը բոլորովին իրենց ափին մէջ
առնել եւ Ռուսիոյ դէմ կանգնել Արեւելի մէջ: Սըր Ֆի-
լիբ Գըրրիի հրաժարումը կրնայ այսպիսի հաւանականու-
թիւն մը ենթադրել տալ:

Առ այժմ Գերմանիա կ'աշխատի հետզհետէ չեղբա-
ցնել Ֆրանսական ազդեցութիւնը Արեւելի մէջ, եւ հար-
ուածը մասամբ կ'ուղղուի Ռուսիոյ: Կ. Պոլսի պապական
նախարար մը նշանակելու խնդիրը Ֆրանսական ազդեցու-
թիւնը հիմն խախտելու նպատակաւ է: Ո՛չ սուլթանը Հը-
ռոմ գետնան ունի ո՛չ Պապը Պոլսի նախարար: Արեւելի
մէջ կաթոլիկներու ընդհանուր պաշտպանը Ֆրանսան է.
Կիլիկիա սղաննուող Հայր Սալվատոր թէ՛ Խաղաղի
բայց իր գաղափարը Ֆրանսան եղաւ: Հիմա Գերմանիոյ
ձգտումն է ջնջել Ֆրանսայի այդ բարոյական աջակցի ու-
ժը: Կ'ուզէ որ կաթոլիկութիւնը իր եկեղեցական պետին
միջոցաւ ներկայանայ Թիւրքիոյ մէջ եւ ոչ թէ Ֆրանսայի
հովանաւորութեան տակ. իշխանութեան այս փոփոխու-
թեամբ իւրաքանչիւր պետութիւն կը պաշտպանէ իր կրօ-
նականները: Այսպիսի ծրագրի մը զոյգութիւնը հերքուե-
ցաւ, ինչպէս սովորութիւն է քաղաքական աշխարհին մէջ,
յետոյ խնդիրը նորէն երեւան եկաւ, ետք նորէն աներե-
ւութեացաւ. այսպէս մտքերը անդադարապէս կը վարժեն:
Ֆրանսի չէ թէ ե՛րբ վերջնապէս կ'երկնայ:

Արեւելի մէջ այս փոփոխութիւնը հարուած մըն է նաեւ
Ռուսիոյ, վասն զի իր նիւստիակցը Ֆրանսա միշտ Թիւր-
քիան կը նպաստաւորէ օրթոդոքս բրիտանականութեան, ինչ

որ վատիկանի համար հաճախատարութիւն մը չի նկատուիր:

Եւ ահա վիճելով կայսրը կը մտաբերէ Երուսաղէմ այցելութիւն մը ընել. անշուշտ «հաճի Գուլիէլմոս» կոչուելու բարեպաշտական փառասիրութենէն մղուած չէ որ այդ ուխտագնացութիւնը պիտի ընէ: Թիւրքիոյ սուլթանը իր հովանիին տակ առնելէ յետոյ, իսլամութիւնը իրեն գրաւելէ վերջ, պիտի շրջանէ նաեւ Թիւրքիոյ քրիստոնէութիւնը. Գերմանիոյ ուժը եւ ազդեցութիւնը ամէնուն վրայ: Եւրոպայի համար ատեն մը քաղաքական ամենամեծ խնդիր մըն էր եւրոպական վեհապետի մը Երուսաղէմ ուղևորութիւնը. Սուէզի ջրանցքին բացուելուն երբ Էսթէնի կայսրուհին Եղիպատոս քնաց եւ առիթն օգտուելով Երուսաղէմ երթալ ուզեց, Եւրոպա ընդդիմացաւ, «քրիստոնէական հաւատարմութիւնը» չբեկանելու համար: Իսկ հիմա Եւրոպան Գերմանիան է:

Բնական է որ Ռուսիա մորմուքի, գայրաւայ, եւ սաւկայն ինքզինքը անգոր կը զգայ բան մը ընելու. անշուշտ շուտով աեղի տուող չէ, բայց հիմա Կոնստանդնուպոլսէն սուլթանին վրայ բռնել, գայն ձեռքէ չի հանել: Ու ահա պատերազմական տուգանքին վճարումը դիւրացնելու, յետաձգելու Թիւրքիոյ նպատակաւ կարգադրութիւններ ըրաւ ձաքը. իրաւ է որ ատոր փոխարէն սուլթանին ալ յօւժարամիտ երեւցեր է համակերպելու Եւրոպիոս իշխանին Կլարենտի կառավարիչ անուանուելուն, միայն թէ այդ խնդրին լուծումը մօտաւոր չեղանար:

Վերջին տեղեկութիւնները կը հաստատեն թէ Եւրոպան շատ տրամադիր չեղեւիր կրեաական գործերը կարճ ժամանակի մէջ կարգադրելու: Խաղաղութիւնը կը տիրէ կղզին. իսլամները ու քրիստոնէաները առայժմ հաշտ կ'ապրին. ապստամբութիւնը դադրած է, ուրեմն խնդիրը մասամբ լուծուիւ է. ուրեմն աճապարելու ինչ պէտք կայ: Իսկ եթէ վաղը նորէն քրիստոնէան ու իսլամը իրարու հետ իննան, Եւրոպան պիտի առարկէ թէ՛ խաղաղութիւնը վերահաստատուի եւ յետոյ հանգարտ մտքով ինքնավարութեան խնդիրը ձեռք կ'առնեն: Եւ այդպէս շարունակաբար:

Մինչ այս մինչ այն անգլիական նաւատորմը Սուտայի ծոցը ապահով խորսիւած է, ուսկից դուրս ելլելու տրամադիր չեղեւիր:

ՁԵԲԱԿԱԼՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ ՊՈԼԻՍ

Դարնան վերադարձին հետ ծայրայեղ խտութիւններու վերադարձ Պոլսի: Հեռագիրը կը հաղորդէ թէ նորէն մեծաքանակ ձերբակալութիւններ կը կատարուին. 30ի չափ Հայ բաժնատարիւներ են այն պատրուակով թէ զէնք գնելու համար զրամ կը հաւաքեն, մինչդեռ այդ հանգանակութիւնը կը կատարուի եղբւր պատրիարքական հրամանով, Լեզգու մի մօտերը եկեղեցիի մը վերանորոգումին համար:

Երկրին ներսերէն ալ եկած լուրերը ծանր են:

* *

Կ. Պոլսէն Բիւլբէր կը հետադիւրէ յունիս 3 թուականով թէ ուսական դեսպանատունը թիւրք կառավարութեան ուղարկութիւնը հրաւիրեց է Կ. Պոլսոյ մէջ տիրող անապահովութեան եւ ստախլանութեան անփութութեան վրայ:

Եւրոպայի կառավարութեան սեղանները հրաւիրեց է Լազերու, Բիւրսերու եւ Զերքէսներու հետգհետէ աւելի սեծ թուով Կ. Պոլս լեցուելուն վրայ, — ըստ երեւութի, իշխանութեանց քաջալերութեամբը:

Ռուսական դեսպանատան այս տեղեկագրին պատճառ եղած ըլլալու է առկից երեք օր առաջ Բերայի մէջ գետն պանատան երկրորդ քարաուղար Պ. Բրուքէնքիի վրայ կատարուած յարձակումը, ստորին գետնէ Թիւրքիոյ մը կողմէ: Մարդը, դեսպանատան խափազներէն ձերբակալուելով, անգլական իշխանութեանց յանձնուած է:

ՄԱՀԱԳՈՅԺ

Երկու ընկերներու մահուան տխուր լուրը ունինք հաղորդելու:

Կարապետ Կէմիճեան, որուն մահուան լուրը հասաւ մեզ վառնայէն, մեր ընկերներուն ամէնէն ազնիւներէն էր: Պարկեշտ, գործունեայ, գլխաւոր, վառնայի մէջ ընդհանուր համակրանք կը վայելէր: Ազգային դատին՝ իր պարտականութեան շրջանակին մէջ շերտապէս ծառայելէ դուրս, իբր մարդ ու իբր հայ՝ միշտ հոն էր ուր թշուառութիւն մը կար սփռելու, ու արցունք մը չորցնելու: Հաւատքով ու յայտնով լեցուն, ազգային գործունէութեան ամէն կերպերուն ալ տաք սրտով աջակից մըն էր: Այն արիւն, ազնիւ եւ պարտաճանաչ զինուորներէն էր որոնց այնքան կը կարօտի Հայութիւնը եւ որոնց թիւը պէտք է այնքան շատ ըլլայ մեր մէջ՝ կարենալու համար տանիլ փրկութեան շէնքը:

Պիւրէնէն է որ կը հասնի մեզ ուրիշ ազնիւ ընկերով մը, Վահան Թումանյանի մահուան լուրը: Համբաւաւոր հրոսակ Թումանյանի սրդին էր ինքը եւ կանուխէն մտած յեղափոխական գործունէութեան մէջ: Իր զգայուն հոգիին բոլոր խանդովը յարած էր ազատութեան դատին, ու անոր ամէնէն անձնուէր զինուորներէն մին եղած: Օտարութեան մէջ սակայն յոգնութիւնները, զրկանքները, տառապանքները՝ իր փափակ կազմին ուժերէն վեր էին, ու Եղիպատի մէջ արդէն ահաւոր հիւանդութիւն մը զինքը զգենաւ: Իր վախճանը գիտէր, ու բոլոր անոնց պէս որ ազգային դատին ծառայութեան մէջ կը մեռնին հիմա, իր խորունկ ցաւը ան էր որ պիտի մեկնէր՝ առանց իրականացած տեսնելու այն բազմաթիւ գործերով վառուած էր իր հայրենասէրի հոգին: Եղիպատին Յունաստան ուղեց փոխադրուել՝ վերջին շունչը փչելու համար գտնէ՝ ազատութեան մայր—հայրենիքին մէջ, ու հոն կը հանգչի հիմակ իր յոգնած ու շարժարուած մարմինը:

Վահան Թումանյան բողոքական ծնած էր: Անձնական խղճի խնդիր մը ըրած էր մահուանէն ամիս մը առաջ մկրտուել հայ ժողովրդին մեծագոյն հատուածին դաւանած եկեղեցիին մէջ, ու կեսաւաքի Դանիէլ վարդապետ Աւերբ-սանդրիա մկրտեց գանի, անձայն ու անշուշտ: Իր դրաւոր յայտարարութեան մէջ Վահան Թումանյան կը յայտնէր թէ Մարգարէն ալ այդ փափաքը ունեցած էր, բայց Մարգարէն կրօնաւորները մերժած էին զինքը մկրտել, որովհետեւ հրոսակի գաւառ էր, — այդ չոր սրտով ու անձուկ մտքով կրօնաւորները չկրնալով ըմբռնել թէ հայրենիքին համար կռուիլը կրօնքներուն ամէնէն սուրբն է:

Ո՛Վ ԵՂԲԱՅՐԱՍՊԱՆ

«Դրօշակ»ի խմբակը բանի մը ամիսէ ի վեր վառնաթերթ մը կը տպագրէ, որուն նպատակն է «չէզոք» հրատարակութիւն երեւութի տակ «Դրօշակ»ի տեսութիւններուն ծառայել: Այս տեղեկութիւնս հաստատուած ըլլալով այդ թերթին վերջին կարգ մը հրատարակութիւններէն, ուստի եւ գայն իբր «Դրօշակի» մասնաճիւղ նկատելով ինչ ինչ գիտողութիւններ կը գրեմ:

«Դրօշակ»ի խմբակին խնքը միտքը Հնչակեան Կուսակցութիւնը եւ զիս իրարմէ բաժնել է. կրտսեր քրոջ մը խանդաղատանքով կը սիրէ իր անդամինի քոյրը: Դժբաղդութիւն մըն է որ այդ բարեացակամ իղձերը մինչեւ հիմա իրական արդիւնք չի տուին: Հիմա վառնայէն նոր կոչ մը կ'ուղղուի Կուսակցութեան որպէս զի «Մարտ»ը ալ իմ անձնական նկատումներու գործիք չըլլայ: Եղբայրակալ «ցուցեան» կոչ կ'ընենք, կը զրեն, Հնչակեան վարչութիւններու ընկերներու, եւ կը հրաւիրենք զիրենք որ «չհանդուրժեն իրենց անունով եւ առանց իրենց հաւանութեան բացուած ամօթալի այդ կոիւններուն»: Այս «կոչ»ը կրնայ ենթադրել տալ թէ «Դրօշակ» մեր ներքին գործերը մենէ աղէկ գիտէ, ինչ որ շատ տարակուսական պէտք է

ըլլայ: Հնչակեան Կուսակցութեան թերթերը կը հրատարակուին Կեդրոնական վարչութեան ղեկավարութեան համեմատ: Ասկէ զատ՝ բոլոր Մասնաճիւղերը իրենց գիտողութիւնները եւ կարծիքները կը յայտնեն. Կեդրոնական վարչութիւնը միշտ ուղարկութեան կ'առնէ անոնք. ու այն օրը որ Կուսակցութեան մեծամասնութիւնը իր գծողութիւնը յայտնէ, Կեդրոնական վարչութիւնը կա'մ կը հպատակի, կա'մ կը հրաժարի: Մինչեւ հիմա ո՛ր եւ տրտունջ չ'այայտուեցաւ Մասնաճիւղերէն:

Իմ խմբագրական մասնակցութիւնս ո՛ր եւ բացառիկ ազդեցութիւն չունի յօդուածներուն հոգիին վրայ: Իմ հրատարակում կամ մահս ո՛չ Կուսակցութեան ո՛չ ալ թերթերուն ուղղութիւնը պիտի կրնան փոխել. նպատակն ու համոզումներն են որ կը վարեն մեր Կուսակցութիւնը եւ ոչ թէ անձերը: Գրեւոր ոճերը կրնան տարբերիլ, բայց փնջ տուածը ոճը չէ այլ ոգին: Անոնք նախ Միութեան խնդրին պատմութիւնը. ինչ որ տեղի ունեցեր է ան է զըրուած, ո՛վ որ ալ ըլլար գրողը՝ պիտի չի կրնար ուրիշ կերպ խմբագրել: Ու եթէ պատմութեան մէջ «Դրօշակ»ի խմբակին համար «ամօթալի» իրողութիւններ կը գտնուին, մեղքը «Մարտ»ի խմբագիրներուն չէ այլ գործը ընողներուն:

Յանուն Դաշնակցական Կուսակցութեան կատարուած գործերուն քննադատութիւնները հրատարակուեցան այս էջերուն մէջ. կրնայ կարծուիլ թէ ցնձաղին ուղղորդներով պիտի զրուստուէին օգոստոսեան վիժեալ ուժերը: Երբեք եթէ Կեդրոնական վարչութեան մէջ մասնակցութիւն ունեցած չըլլայի:

Կ'ընդունիմ թէ հրատարակուած քննադատութիւնները ծանր էին. բայց երբ ազգի մը կեանքը խնդրի առարկայ է, չեմ կարծեր թէ քաղցրանուշ լեզու մը պարտաւորիչ համարուի: Ու մեր տեսութիւնները ո՛չ թէ բացառապէս վերաբերուին հայ հայրենիքին, այլ քննադատութիւնը անոնց քննադատութիւնն էր: Մենք անցած տարի տեսնեցինք օտար թերթերու կատարակութիւնները օգոստոսեան փորձերուն վերայ, եւ հետաքրքիր էինք գիտնալ թէ «Դրօշակ» ինչ փաստերով պաշտպանեց յանուն Դաշնակցական Կուսակցութեան նետուած ուժերը: Օրինակի համար թերթ մը որ շատ լուրջ է եւ շատ համակիր մեր դատին, ու կը հրատարակուի նոյն իսկ Ժընէվ, «Ժուռնալ տը Ժընէվ»ը, հերոս ծայրայեղ խառնութեամբ կատարաբար օգոստոսեան գործերը. արդեօք «Դրօշակ»ի խմբագիրները ինչ պաշտպանողական գրեցին այդ թերթին:

Մասնաճիւղ—Դրօշակը կը տքնի «Մարտ»ի հրատարակութիւններուն մէջ անկեղծութեան բացակայութիւնը գտնել: Անօգուտ ջանք: Քննադատութիւններուն առաջ նորդը փաստն է եւ տրամաբանութիւնը, ու ոչ թէ զգացումը: «Մարտ»ի հրատարակութիւնները թուաբանական ճշգրտութեան վրայ հիմնուած են, — ինչպէս Հնչակեան Կուսակցութեան բոլոր գործերը մօտ երկու տարի է—, ու թուաբանութիւնն ալ զգացումի վրայ չէ հաստատուած:

Բայց ընդունինք թէ զգացումը մեծ դեր մը խաղայ ու ենթադրենք թէ քննադատող յօդուածները իմ ստորագրութեամբ ուրիշ թերթի մէջ հրատարակուած ըլլային. անոնց անկեղծութիւնը կտակածի ենթադրելու համար պէտք է նախ ցոյց արուի թէ, օրինակի համար, Գ7 օգոստոս 8ի զէպքը ազգէն համակրանք գտաւ, ու իմ ձայնս միայն աներաժիշտ հնչեց փառաբանումի նուագահանգէս մին մէջ: Դաշնակցական Կուսակցութեան ձեռնարկները քննադատող առաջին յօդուածը Գ7 հոկտեմբեր 23ի «Մարտ»ին մէջ երեւցաւ. ուժաւորութիւնը կատարուած էր օգոստոս 8ին. մեր ձայնը ամիսուէն ետքը լուրեցաւ. այս ժամանակամիջոցին Ամերիկա, Եւրոպա, Թիւրքիա գտնուող բոլոր Հայերը միաձայն բողոքներ բարձրացուցին, ու եթէ «Մարտ»ի հրատարակած քննադատութիւնները ամենաշեղծ ընդունելութիւն գտան՝ զինաւոր մէկ պատճառն այն էր որ հանրային զօրեղ զգացումին ամփոփ արտայայտութիւնը եղան:

* *

Բայց որովհետեւ առիթ մը կը ներկայանայ խօսիմ այդ անկեղծութեան խնդրին վրայ:

Իմ անկեղծութիւնս տարակոյսի տակ ձգելու համար «Մասնաճիւղ-Դրօշակ» կը գրէ թէ «դաշունի հարուածի մը յիշատակին ազդեցութեանը տակ» կը գրեմ:

Եթէ «Դրօշակ» խմբակը իր հաշիւներուն յաջողութեանը համար ինծի դանակի հարուած մը տալու չափ պզտիկ մարդիկ են, ես այդ պզտիկութենէն նեղանալու համար շատ ոչնչութիւն մը պէտք է եղած ըլլամ: Դանակի հարուած մը տալը դժուար դործ չէ. որչափներ կան որոնց ձեռքը եթէ քանի մը սակի տաս՝ կրնան գիշեր աստի մէկը սպաննել: Քաջութիւնը արուած հարուածը խոտուփանելու մէջ կը կայանար: Ուայդ «Դրօշակ» խմբակը որ «ահարկու» մարմին մը կը ներկայացնէ, որ պետութիւններ պիտի կործանէ, որ «ոչ կայսրերէն կը վախնայ ոչ ալ Աստուծէմ», այդ քաջ խմբակը իր արարքէն սահմակած մնաց: Ու երբ «Դրօշակ» չէր ուզեր որ ոչ ոք իրմէն խլէ ո՛ր եւ է մի տիրացու վիրաւորած ըլլալու փառքը, անդին լեզուն բռնած կը նստէր ինծի տուած դաշունի հարուածին համար: Գտնէ ընդունելու է որ սարկաւազէ մը քիչ մը աւելի զիբք ունէի հանրային կեանքի մէջ, եւ ինծի միտած հարուած մը փառքի շատ մեծ տիտղոս մը կրնար ըլլալ «Դրօշակ» խմբակին համար: «Դրօշակ» խմբակին ամօթահարութիւնը ինծի համար դոհացում մը պիտի ըլլար — եթէ երբեք դոհացումի պէտք ունեցած ըլլայի — Մեղքն Կիրճեանի եւ Յովհաննէս Խալիֆեանի հասարակ մարդասպանութեան մը ոճրագործութեանը համար: Ու այդ ոճիրը իրենց համար պարտաւորիչ էր երբ իրենց կեղծարարութեանը մէջ չյաջողեցան:

Այդպիսի դիպուածներ մտքիս ուղղութեանը վրայ չեն կրնար ներգործել: Հանրային կեանքին վրայ ազդեցութիւն ընել ուզողները ամէն մանր նկատումներէ վեր ըլլալու են, ու միայն պաղարին խորհելով ու հաշուելով գրելու եւ գործելու են: Վրէժնորութիւնը հանրային մարդը մոլորեցնելու կը ծառայէ. պէտք է միշտ գոյշ կենանք մեր միտքը անձնական նկատումներու սարկացնելէ: Դիւրաւ չյաղթուելու դազանիքներն մէկն ալ այս ուղղութեան մէջ փնտռելու է հրապարակագիրը:

«Մասնաճիւղ-Դրօշակ»ը կ'ազդակէ թէ «եղբայրասպան ստաւերագով» կը մղեն. ինչ որ կարելի է հետեւեալ կերպով մեկնել.

«Հնչակեան Կուսակցութիւնը իրաւունք ունի ամէն կողմ հռչակել թէ այս ինչ անձը՝ օրինակի համար «Մասնաճիւղ-Դրօշակ» ի Գոմէր-Արշալիր անունով մէկ զրօյլ՝ թիւրք կատարութեան լրտեսն է, եւ թէ անցեալին մէջ ալ մասնիչ եղած է: Ու կրնանք ալ աւելցնել. «Մեր այս ամբաստանութիւնները հաստատող զօկուսէն աները ձեռքերն են»: Ու երբ Գոմէր-Արշալիր բողոքի ձայն բարձրացնէ եւ այդ զօկուսէն աները պահանջէ, մենք պրտնք. «Ո՛հ, զաւաճա՛ն, աս ինչ եղբայրասպան սպաներագով է որ կը յարուցանես, քու վրայ մեր քրտն ամբաստանութիւններուն հաստատութիւնը ուղեւորէ»:

Դիտելի է թէ երբ զրօյլասութեան, կեղծարարութեան գրութիւնը ջնջելու ջանքեր կ'ըլլան, խուսի մը մարդերու սիրար թըր բոլ կը նետէ: Կարծես հացերն են որ ձեռքերնուն պիտի խլուի, շահաւետ արհեստ մը որ պիտի վերջանայ:

Եղբայրասպան յարաբերագով մը կը մղուի, այդ կ'ընդունինք. բայց Կարնայ մէջ Կարեկցեանի սպանութենէն մինչեւ այսօր ո՛վ է այդ սպաներագով մղողը: Որո՞նք են Հընչակեան բանաստեղծներուն համար կեղծարարութիւն ընողները: Որո՞նք են խօսքով, անհատական նամակներով մեր մէջ գլուխութիւն ձգելու, ընկերները իրարու գէմ գնելու աշխատողները: Որո՞նք են Նատիւները ու Ճիւհանիւրները վարձորները: Եւ ինչ նպատակաւ աշխարհի ամէն կողմը այս բոլոր զաւաճախութիւնները, որոնց հրահանգները թիֆլիսէն կը բղկնին:

«Մասնաճիւղ-Դրօշակ»ը սրբիչ խնդիրներ ալ կը յարուցանէ, որպէս զի անոնց մէջ խզիկ կեղծարար-զրօյլատութեան ոճրագործութիւնը. բայց թակաղղին մէջ չենք իյնար: Հարցը՝ Գոմէրիցական Կուսակցութեան «ահարկու մարմին» մը, կամ Նազարբեկի արքայ կամ անարգար ըլլալուն վրայ չէ. այլ թէ՛ «Դրօշակ» խմբակը կեղծարար զրգարտիչներ են թէ ոչ: Մենք խնդրը պարզել կ'ուզենք, իսկ անոնք մթալեն:

Երբ այդ կեղծարարութեան խնդիրը ծագեցաւ, — մտ-

նալու չէ որ խնդիրը իմ զօկուսէն աներուն վրայ չէ միայն այլ 1890 ին բոլոր ձերբակալուող Հնչակեաններուն —, մեզի ներքի էր ենթադրել թէ «Դրօշակ» խմբակը զրօյլութիւնը ճարպիկ զոյգերու զոհ մը եղած է գոյցէ: Այս անակ խաբեքայութիւններ միշտ կը պատահին մենէ անհամեմատաբար շատ աւելի մեծ ազդերու մէջ ալ: «Թայմզ» երբեմն հրատարակեց Իրլանտական Կուսակցութեան պետ Բարնէյի թուղթերը, նոյն իսկ Բարնէյի ձեռագիրները զորոնք գնելու համար թերթին անօրինու թիւնը 10,000 ոսկի մճարած էր: Բաւնէլ զատարանին դիմեց, եւ հաստատուեցաւ որ «Թայմզ» հրաշալի կեղծարարներու զոհ գացած էր:

Քանի մը տարի առաջ ալ Ֆրանսայի խորհրդարանին մէջ Տէրուլտ, Միլլուա եւ ուրիշ երեսփոխաններ յարձակեցան Քլէմանսոյի վրայ թէ ինք Անգլիոյ դեսպանատան ծախուած է, եւ թէ իրենք ձեռքերն են վաւերական թուղթեր ունին այս ամբաստանութիւնը հաստատող: Թուղթերը ժողովին ներկայացուցան, եւ տեսնուեցաւ թէ բոլորովին կեղծ են. Նորթոն անուն խաբեքայ մը 10,000 Ֆրանք առնելով այդ կեղծարարութիւնը քրտն էր: Ամբաստանող երեսփոխանները զուգահեռ կախ մնացին:

Մենք կրնայինք ընդունիլ թէ Նորթոն Կիրճեան անձնական քննադատութեամբ եւ զրամ շորթիւն պատակաւ այդ կեղծարարութիւնը քրտն է, ու խաբեր է «Գաշակցական Կուսակցութիւնը» որուն էն մղեւանդ անդամն էր: Երբ մեր պահանջումները լսուեցան, «Դրօշակ» խմբակը իրաւունք ունի պարտքն էր այդ զօկուսէն աները պատուոյ տեսանի մը ներկայացնել, յայտարարելով թէ Կիրճեան եւ իր ընկերները իր վստահութիւնը դուցէ չարաշար գործածած ըլլան, եւ իրենք խաբեքայութեան մը զոհ գացած, ուստի քննութիւնը խնդիր կը լսուէ: «Դրօշակ» խմբակը սակայն խոյս տուաւ այսպիսի օրինաւոր պահանջում մը ընդունել: Ո՞վ կրնայ սրեմն տարակուսել թէ այդ կեղծարարութիւնը գիտակցութեամբ եւ թելադրութեամբ չէ եղած:

Ինչո՞ւ, ինչ նպատակաւ: — Այս հարցումին պատասխանը իր մէջ կ'ամփոփէ թէ՛ միտքեան խնդրին լուծումը, թէ՛ եղբայրասպան սպաներագով յայտարարութեան շարժառիթը:

Կէտ մը չմտնալ: «Դրօշակ» խմբակը այսօր չէ որ եղբայրասպան սպաներագով սկսած է, եւ ոչ ալ 1893 ին, այլ անկէ շատ առաջ: Պատերազմը միայն Հնչակեաններուն գէմ չէ, միայն թիւրքահպատակ Հայերուն գէմ չէ, այլ նաեւ ուսանչպատակ Հայերուն գէմ ալ, ամէն անոնց գէմ որոնք Հայ ժողովրդի արիւնին խնայող են, եւ որոնց ազգային տենչը թիւրքիոյ Հայերուն ստրկութեան լուծը ուրիշ լուծի մը հետ փոխանակել չէ, այլ ազգային ազատագրութիւնն է:

Ա. Ա.

ԱՆԱԿՆԿԱՆ ՄԸ ՀԻՐԱՍԵՆԵԱՆԻ ՄԸ ՄԷՋ

«Կալինեանի Մէնիճըր» թերթին մէջ կը կտրուանք. Կը պատմուի թէ տարօրինակ գէպը մը սկստահած է անցեալ շաբթու Սէնթ Ճօնս Վուա (Լանտոն) տան մը հիւրասենեակին մէջ տեղի ունեցած միջնիկի մը ժամանակ, երբ օրերդ Մէնիճըրը հայ պրիններու եւ սրբերու համար գիւմուս կ'ընէր: Ունկնդիրներուն մէջ սլարուն մը կար, ինչպէս կ'երևի արեւելեան ցիլի, արեւմտեան տաւաղով հագուած, իր զլուխէն դատ, որ փաթթոյ մը կը կրէր եւ զոր տմբողջութեամբ գոց կը պահէր, իրեն համար այդ բանը կրօնքի մէկ խորհրդանշանը ըլլալով:

Ժողովը վերջացած պահուն կը կանգնի եւ թողաւորութիւն կը խնդրէ խօսելու, բայց անսպարանքով մը, որովհետեւ շատ յուզուած կ'երևէր: Իր շարժը նայելով զլուս փաթթոյը մէկի կ'անէ իրր յարգանքի նշան եւ յետոյ կուրսուած նախապատուութիւններով իր խօսքը ժողովաւ կ'անհերքուն կ'ուղղէ: Կ'ըսէ թէ՛ ինք մահմադական մըն է, բայց այնքան ամօթ կը զգայ իր կրօնակիցներուն արտքանքէն, որ թողաւորութիւն կը խնդրէ անպատաճառ բան մը ընելու: Դառնալով օրերդ Մէնիճըրի կ'աղբիւր թղթ ալ իրեն որոշեալ թուով հայ սրբերու ծախքը հագալու: Յետոյ իր փաթթոյը գնելով կը նստի իրեն եղած շնորհակալութեամբ:

Թիւններու ու յարգանքներու զլուս խոնարհելով:

Հետագոտութիւններ երեւան կը հանեն իրողութիւնը թէ ստեալ սլարուն մըն է ինքը, որ Անգլիանտանի Էմիլին ծառայութեան մէջ կը գտնուի եւ ժամանակի մը համար Անգլիա կը մնայ ուսանելու:

Իր այցաբարար կատարեալ տարօրինակութիւն մըն էր, որովհետեւ ցոյց կուտար թէ ինքը ուսանող ոչ թէ միայն միւնչի (գրագէտ) մըն էր՝ այլ եւ աղնուական մը իր հայրենի երկրին մէջ:

Մ Ո Ւ Ի Ր Ա Տ Ո Ւ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

Կուսակցութեան Կեդրոնական դանձարանը շնորհաւորութեամբ ստացած է հետեւեալ նուիրատուութիւնները.

ԵԳԻՊՏՈՍ, Աղեքսանդրիա, Պ. Պ. Էն 3 անգլ. ոսկի: ԱՄԵՐԻԿԱ, Նիւ-Եորք, Վ. Ե. Մ. Էն 12 շիլին:

ԵԳԻՊՏՈՍ, Գահիթի մասնաճիւղը ստացած է հետեւեալներէն.

Գ. Ս. 30 դր. ողջ, Գ. Ե., Յ. Ք., Եղբարք Կ. Խ. Ա. Ե., Կ. Է. 30 ական դր., Գ. Մ., Փ. Հ., Կ. Ս. 20 ական դր., Ս. Տ. Յ., Ա. Յ., Պ. Գ., Ա. Ս., Գ. Ս., Ս. Մ. 15 ական դր., Ա. Գ., Ն. Գ. 10 ական դր., Օ. Ք. Գ., Տ. Գ., Մ. Մ., Փ. Ա., Կ. Ք., Ա. Ե., Մ. Ս., Ղ. Ք., Օ. Բ. 5 ական դր.: Համագումար 370 դր. ողջ:

* *

ՊՈՒՎԿԱՐԻՈՅ տեղական Նահանգային Վարչութիւնը ի նպատակ Կուսակցութեան նոր նուիրատուներ հրապարակ հանած ըլլալով Պուլխարիոյ եւ Ռուսմանիոյ համար, հին թուականներով տպուած նուիրատուներուն շրջաբերութիւնը դադարեցուցած է: Հետեւաբար հինները անփութեր են:

ՆՈՐ ԿԵԱՆՔ

ՀՐԱՏԱՐԱԿ ԳԻԹԻ Ի Ն

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԳՈՒՄԵԼՈՒԹՅԱՆ

ՆՈՐ ԿԵԱՆՔԸ 1898 յունուար 1 էն սկսած է հրատարակուիլ Լանտոն: Ահաւորի վերջին երկու թիւերուն բովանդակութիւնը.

Թիւ 10, մայիս 15

1. Խրտած նաւ մը. ԱՐԲԻՍԱՐ ԱՐԲԻՍԱՐԵԱՆ.
2. Հայերը անցեալին մէջ. Կ. Յ. ԲԱՍՄԱՋԵԱՆ.
3. Ժամանակակից պատմութեան ԼԶԵՐ. Կ. Պուլոյ պահպանողական վարչութիւնները. — 1889-91, գիտատարութիւն Արիկ Էֆէնտի Ունճեանի. ԱՐԲԻՍԱՐ ԱՐԲԻՍԱՐԵԱՆ.
4. Հայ միտքը Եւրոպայի առջեւ. Նամակ Բարիդէն.
5. Հայաստանի կացութիւնը, վերջին «Կապոյա Գրքին» տեղեկագիրներէն. Սասուն, Կիւնճ եւ Մուշ, (Ճար. եւ վերջ.) ՅՐԷՆՍԻՍ ԷՏՈՒՐԸՏ ԳՐՈՈՒ.
6. Խաբուեցանք. ԱՐԲԻՍԱՐ ԱՐԲԻՍԱՐԵԱՆ.
7. Հայերը եւ Հրեաները. Լ. ՋԱՐԹՈՒՄԵԱՆ.

Թիւ 11, յունիս 1

1. Կլատուոյն. Լ. ՋԱՐԹՈՒՄԵԱՆ.
2. Ինչո՞ւ վատապարական. ԱՐԲԻՍԱՐ ԱՐԲԻՍԱՐԵԱՆ.
3. Հայաստան, իր պատմութիւնը, իր դրականութիւնը, իր գերը Արեւելքի մէջ. Բանաստեղծութիւն արտասանուած Բարիդ. ԱՐՇԱԿ ԶՈՊԱՆԵԱՆ.
4. Ժամանակակից պատմութեան ԼԶԵՐ. Կ. Պուլոյ պահպանողական վարչութիւնները. — 1889-91, գիտատարութիւն Արիկ Էֆէնտի Ունճեանի. ԱՐԲԻՍԱՐ ԱՐԲԻՍԱՐԵԱՆ.
5. ՄԷԿ քանի գծեր Կլատուոյնի կեանքէն. Քաղաքաւոր անգլիական թերթերէ:

* *

Բաժանորդ գրուիլ ուզողները կրնան դիմել Նոր Կեանքի հասցէին (Լ. Ֆրանք, 309, Լիւպաթ Կրով, Լանտոն, «.), գրիւնով իրենց բաժնեկիւնը, կամ դիմել իւրաքանչիւր բողոքի Հնչակեան մասնաճիւղին ու անոր յանձնել զրամը: